

Srbija in Črna roka pred sarajevskim atentatom

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Ana Dimitrijević

4. letnik

Mentor: Irena Česnik

2025

Gimnazija Bežigrad

Ključne besede: Atentat v Sarajevu, Črna roka, Dragutin "Apis" Dimitrijević, Nikola Pašić

Povzetek naloge

Raziskovalna naloga se osredotoča na odnose med srbsko organizacijo Črna roka in srbsko vlado pred atentatom na nadvojvodo Franca Ferdinanda leta 1914. Cilj naloge je presoditi, v kolikšni meri drži mnenje, da je bila za atentat v Sarajevu odgovorna srbska vlada v povezavi s Črno roko in gibanjem Mlada Bosna. Uporabljeni so bili primarni in sekundarni viri, med njimi knjige zgodovinarjev Dedijerja, Čorovića, dokumentarni filmi ter dnevnik člana Črne roke. Izkazalo se je, da je bila srbska vojska precej neodvisna od vlade, ki se je trudila ohraniti dobre odnose z Avstro-Ogrsko. Med vojaki je bilo veliko članov Črne roke, organizacije, ki jo je ustanovila skupina častnikov, ki je pred tem izvršila atentat na kralja Aleksandra Obrenovića in se preoblikovala v revolucionarno skupino. Njen pomemben član je bil Dragutin »Apis« Dimitrijević, ki je postal tudi njen neuradni vodja. Odnosi med Črno roko ter vlado in kraljevim dvorom so bili pogosto slabi, saj so zastopali različne politične cilje, kar se pokazalo zlasti med balkanskimi vojnami. Dokazi kažejo, da srbska vlada in dvor nista bila vpletena v atentat in sta ga skušala preprečiti. Kljub temu, da so bili nekateri člani Črne roke povezani z gibanjem Mlada Bosna ter jim pomagali, ni verjetno niti, da je Črna roka pripravljala atentat, saj atentatorji niso uporabljali orožja, ki jim ga je priskrbela Črna roka in je atentatorje skušala prepričati, naj atentata ne izvršijo. Ne glede na to pa ga je srbska vlada kasneje po krivici obtožila sodelovanja v atentatu, ga prisilila v priznanje krivde in ga obsodila na smrt.

Kazalo

Uvod	4
Domnevna krivda srbske vlade	4
Zasnova organizacije »Ujedinjenje ili Smrt«	5
Politično stanje v Srbiji	7
Odnos med Črne roko in srbsko vlado ter kraljevim dvorom	8
Vpliv balkanskih vojn na odnose med Črno roko in srbsko vlado	9
Izguba moči in vpliva Črne roke v vladi	10
Vezi z Mlado Bosno in atentat	10
Apisovo priznanje	11
Zaključek	12
Literatura	14

Uvod

Začetek prve svetovne vojne je zaznamovan z dogodkom, ki se je zgodil 28. junija 1914, ko je bosansko srbski študent izvedel atentat na nadvojvodo Franca Ferdinanda, kar je sprožilo verigo dogodkov, med katerimi je tudi avstroogrška napoved vojne Srbiji. Danes vemo, da je bil ta dogodek zgolj sprožilec in da so pravi razlogi različni in se še vedno preučujejo (Lowe, 2013). Takrat je odgovornost za začetek vojne padla na organizacijo – "Ujedinjenje ili Smrt", znano tudi kot Črna roka, ki naj bi jo financirala Srbija (Dedijer, 1966b). Vendar pa je zgodovina te organizacije bolj zapletena od tega, kar se je o njej prikazovalo. Cilj tega dela je oceniti, v kolikšni meri je bila Srbija povezana s Črno roko in dejanji, ki so privedla do atentata na nadvojvodo Franca Ferdinanda. Številni viri podrobno opisujejo dejavnosti Črne roke, med njimi tudi znana dela zgodovinarja in politika Vladimirja Dedijerja. Dedijer je zaradi svojega visokega položaja verjetno imel dostop do arhivov jugoslovanske vlade in je splošno priznan kot zanesljiv zgodovinar. Večina virov, ki bodo uporabljeni, so ustvarili zgodovinarji z območja nekdanje Jugoslavije, saj so dejanja Črne roke običajno dokumentirali lokalni zgodovinarji in so pogosto ostala zunaj zanimanja globalne skupnosti. Tudi zgodovinarji se pogosto se zaustavijo pri analizi Mlade Bosne in se ne poglobijo v podrobnejšo obravnavo srbske vpletenosti. Viri, ki bodo uporabljeni in analizirani, bodo večinoma sekundarni, razen nekateri citatov ključnih osebnosti ter dnevnika sodobnika Vladimira Vemića, vzetega iz Dedijerjevih knjig. Viri zagovarjajo večinoma uveljavljene teorije, ki se navezujejo na raziskovalno vprašanje. Poleg zgodovinskih člankov in knjig bodo v tej raziskavi uporabljeni tudi dokumentarni filmi o Črni roki, ki so jih posnele srbske nacionalne televizije v sodelovanju z univerzitetnimi zgodovinarji.

Domnevna krivda srbske vlade

Splošno prepričanje, da je bila Srbija kriva za atentat, je običajno pripisano dejstvu, da so srbski vojaški častniki urili bosanske mladeniče in jim pomagali z orožjem. Vendar pa je ob tem treba vedeti, da je bila srbska vojska zelo močna in je pogosto delovala neodvisno od vlade. Mnogi zgodovinarji na splošno ne krivijo Srbije za atentat, ker naj bi ga naročila, temveč ker je bila tri tedne prej obveščena o zaroti in tega najverjetneje ni sporočila Avstro-Ogrski (Dedijer, 1966a). Sicer je Avstro-Ogrska na začetku vojne trdila, da je bila Srbija posredno odgovorna za smrt Franca Ferdinanda in so zato tudi druge države njene javne izjave poročale ter ustvarile idejo o srbski vpletenosti (*The Ogden Standard*, 1914). Omenjeno prepričanje je še vedno priljubljeno v uradnih učbenikih in muzejih, kjer so Črno Roko neposredno povezali z atentatom, vendar brez dodatnih dokazov, razen Avstro-Ogrske obtožbe

(June 28, 1914, brez datuma). Pomembno je razumeti, da domneva nima trdnih dokazov, čeprav je najbolj sprejeta. Po drugi strani pa obstajajo dokazi, ki nasprotujejo priljubljeni obtožbi, ampak so redko omenjeni v tuji literaturi.

Srbija ni imela interesa začeti nove vojne (Ćorović, 2015), saj so bili njeni vojaki izčrpani od balkanskih vojn, v katerih so tudi izgubili 120.000 kosov orožja, in srbsko kmetijstvo se od leta 1912 ni več razvijalo. Srbski diplomati so zato poskušali čim prej poravnati vse dolgove do Avstro-Ogrske, kot navaja vir *Istorija Jugoslavije*, napisan leta 1973 (Božić, 1973). To zagotavlja dovolj zgodovinske distance, vendar gre za delo jugoslovanskega avtorja, ki govori o jugoslovanski zgodovini, kar bi lahko pomenilo, da bi Srbijo avtor hotel prikazati kot nedolžno. Kljub temu omenjeno dejstvo potrjujejo tudi drugi viri. Da bi se izognili kakršnemu koli incidentu z Dunajem, so srbski uradniki v maju 1914, ko je srbski predsednik vlade Nikola Pašić izvedel za načrtovani atentat v Sarajevu in teroristične napade po celotnem habsburškem cesarstvu, sprejeli previdnostne ukrepe. Izvedenih je bilo več civilnih preiskav, vendar ni jasno, ali so bili uradniki na Dunaju obveščeni o zaroti. Po Dedijerjevih besedah več kot deset virov trdi, da je bilo opozorilo poslano na Dunaj. Glede na to, da je imel dostop do dokumentov, ki so bili nedosegljivi civilistom, je verjetno, da je slednja trditev drži (Dedijer, 1966a). Srbske meje so bile strožje nadzorovane, ministri pa so bili opozorjeni na skupino študentov, ki je pred kratkim prečkala mejo s štirimi revolverji in šestimi bombami. Pašić je ustanovil komisijo desetih ljudi (Miljakovski, 2020), da bi preiskala osovraženega polkovnika Apisa, ki je bil glavni osumljenec za pomoč zarotnikom, saj je bil pomemben član Črne roke (Božić, 1973; Dedijer, 1966a). V preiskavi je Apis zanikal, da bi kadarkoli dal orožje atentatorjem, in tudi v poročilih iz leta 1914 generalu Putniku, načelniku generalštaba, ki mu je bil nadrejen, nikoli ni omenil nobene zarote (Bizjak, 2017; Dedijer, 1966b).

Dne 28. junija 1914 so atentatorji uspeli ubiti nadvojvodo Franca Ferdinanda. Avstro-Ogrska je takoj poslala Friedricha von Viznerja, da bi preiskal, kdo je odgovoren za umor. Ugotovil je, da ni bilo nobenih dokazov ali oseb, ki bi kazale na vpletenost srbske vlade v sam atentat (Božić, 1973). Ugotovil pa je tudi, da sta Ciganović in Tankosić, oba tesna sodelavca Apisa, pomagala skupini z orožjem. Kljub dokazom, da srbska vlada ni imela ničesar opraviti z atentatom, je Avstro-Ogrska s podporo Nemčije Srbiji poslala ultimatum (Božić, 1973).

Zasnova organizacije »Ujedinjenje ili Smrt«

Po mnenju mnogih zgodovinarjev začetki srbske tajne revolucionarne skupine "Ujedinjenje ili Smrt", znane kot Črna roka, segajo v leto 1903, ko so 29. maja njeni bodoči člani izvedli

atentat na kralja Aleksandra Obrenovića in njegovo ženo (Kazimirović, 2013). Čeprav so bili srbski prebivalci predvsem kmetje, je bila večina vojaškega osebja bivših študentov iz časov, ko je kralj Milan Obrenović v devetdesetih letih 19. stoletja ukinil več univerz po državi, ker se je bal tako imenovanega "intelektualnega proletariata" (Dedijer, 1966b, str. 84). Kakovost življenja pod vladavino njegovega sina Aleksandra se je slabšala (Dedijer, 1966b). Začetki zarote za odstavitev kralja segajo že v leto 1901, ko jo je začela pripravljati skupina častnikov. Zaradi mednarodnega neodobravanja regicida je vlada leta 1906 upokojila starejše častnike, mlajši častniki pa so kasneje leta 1911 ustanovili "Ujedinjenje ili Smrt" (Ristić, 2019).

Eden od častnikov, ki velja za eno izmed najbolj kontroverznih osebnosti v srbski zgodovini, je Dragutin Dimitrijević, znan kot Apis po egiptovskemu bogu biku zaradi svoje izjemne fizične moči. Vladimir Vemić je v svojem dnevniku Apisa opisal takole: "Apis je bil človek odločnosti in nenavadnega šarma..." (Dedijer, 1966b, str. 85). Vemićev dnevnik je vključen v knjigo *Sarajevo 1914* in je edini primarni vir o nastanku Črne roke. Kot pravi Vemić, je bil Apis povabljen v skupino 6. marca 1911 in je takoj sprejel njihove pogoje ter dobil dostop do notranjega kroga (Dedijer, 1966a). Čeprav je Apis vztrajal, da se nanj zaradi drugih dolžnosti kot vodje vojaške obveščevalne službe ne morejo biti preveč zanašati, je bil najbolj spoštovan in poslušan član Črne roke ter je postal njen neuradni vodja (*Pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis*, brez datuma). Dedijer je nastanek Črne roke povezal najbolj z aneksijsko krizo: "Neposreden produkt obupa, ki ga je v Beogradu povzročila aneksija Bosne in Hercegovine, je bila ustanovitev... tajne organizacije, imenovane Ujedinjenje ili Smrt." (Dedijer, 1966b, str. 371) Organizacija je bila uradno ustanovljena 9. maja 1911 in je kmalu postala javna skrivnost, ki so se je pogosto kritizirali v tisku zaradi strahu pred neznanim. Zaradi svojega domoljubnega značaja pa je Črna roka pridobivala simpatije javnosti (Kazimirović, 2013). Apis je poskrbel, da so ljudje vedeli za njen obstoj, celo obveščal je princa Aleksandra o njenih ciljih (Lukić, 2020b; CZDS, 2020a). Iz tega bi lahko sklepali, da bi vlada lahko vplivala na Črno roko, vendar so se njeni ideali razlikovali od ciljev kralja in vlade kar je pozneje še povečalo spore med njim. Svoje cilje so zapisali v ustavi organizacije, ki ni bila dostopna javnosti: "Za uresničitev narodnih idealov – združitvev srbstva – se ustanavlja organizacija, katere član je lahko vsak Srb... ter vsakdo, ki bo iskreno služil tej ideji" (*Black Hand constitution*, brez datuma). Vsa ozemlja, ki so pozneje postala znana kot Jugoslavija, z izjemo Slovenije, so obravnavali kot ozemlje Velike Srbije (Božić, 1973).

Čeprav sta nova vladajoča družina in srbsko ljudstvo bolj podpirala Rusijo kot Avstro-Ogrsko, za razliko od prejšnje vladarske dinastije (Dedijer, 1966b), je imela Avstro-Ogrska še vedno

močan vpliv na srbsko gospodarstvo in trgovske poti. Ker je Srbija iskala nove poti in zaveznike, so se odnosi z Avstro-Ogrsko poslabšali. Leta 1908 je Avstro-Ogrska priključila Bosno in Hercegovino, kjer je živel veliko Srbov, kar je še povečalo že obstoječa nesoglasja (Lukić, 2020b). Posledično so po vsej državi potekale demonstracije, v katerih je sodeloval celo prestolonaslednik Đorđe Karađorđević (Dedijer, 1966b).

Do aneksijske krize se je vojska, v kateri je bilo mnogo vojakov pod vplivom Črne roke, večinoma ukvarjala z vojaškimi zadevami, politična vprašanja pa prepustila političnim strankam, saj je Srbija leta 1904 pod kraljem Petrom Karađorđevićem ponovno postala parlamentarna monarhija (Lukić, 2020a; Dedijer, 1966a). Kljub temu vpliva vojske na srbsko politiko in kralja ne moremo zanemariti. Po krizi leta 1908 pa se častniki niso več strinjali s politiki, saj so menili, da ne delajo dovolj za svojo državo in idejo Velike Srbije.

Politično stanje v Srbiji

V obdobju med letoma 1903 in 1911 so bile v Srbiji trije centri moči: vlada in kraljevi dvor, ki sta predstavljala uradno oblast, ter vojska, pri čemer je veliko častnikov sodilo v idejni krog bodoče Črne roke ali vsaj pod njenim vplivom (CZDS, 2020b). Najbolj zanimivo je, da zarotniki, ki so leta 1903 usmrtili kralja, niso ustanovili vojaške hunte, temveč so pustili Petru I., da oblikuje ustavno monarhijo (Dedijer, 1966a). Pomembno je razumeti, da so ljudje vojsko videli kot svojo rešiteljico pred prejšnjimi okupatorji – Osmani – in je bila zato zelo spoštovana. Srbski militarizem se je razlikoval od takratnih vojsk v tujini. Ker srbski meščanski razred ni bil razvit in je bila država večinoma kmečka, je vojska veljala za simbol in rešitelja srbske nacionalne identitete. Tudi če so vojaški voditelji po drugih državah običajno imeli nekaj vpliva v svojih vladah, je bila vojska v Srbiji med prebivalstvom še posebej spoštovana in vplivna (Božić, 1973). Tako je bil Apis, čeprav ni imel visokega vojaškega čina, v družbi zelo spoštovan (CZDS, 2020b; Dedijer, 1966b). Po bosanski krizi se je vpliv vojske še povečal, kar je vplivalo na interne konflikte in na mednarodno mnenje o srbski vladi. Vojaki in vojaško osebje so se čutili dolžne "reševati" Srbijo, četudi je to pomenilo kršitev ene od njihovih najpomembnejših zapovedi, da se ne vmešavajo v politiko.

Črna roka, sestavljena večinoma iz vojaških častnikov, je 3. septembra 1911 objavila svoj program in politične zahteve v prvi številki časopisa *Pijemont*, njihovega lastnega uradnega glasila. Ime je odraz ideje srbskega pisatelja Svetozarja Markovića, da bi morala biti Srbija Piemont južnih Slovanov (Dedijer, 1966b), saj so se srbski revolucionarji tistega časa močno zgledovali po italijanskem gibanju *Risorgimento* (Dedijer, 1966b). Razglasili so svoje

nasprotovanje celotni vladi, trdeč, "da so vse politične stranke v praksi pokazale svojo nemoralnost, pomanjkanje domoljubja in razumevanja kulture" (Dedijer, 1966b, str. 376). Iz vira lahko vidimo, da so bile med vojsko in vlado ideološke razlike, kar ju je še bolj ločevalo. V svojem antiparlamentarizmu so verjeli, da bo le gibanje, močno v etatizmu, nacionalizmu in militarizmu, prineslo srečo srbskemu narodu (Dedijer, 1966b).

Odnos med Črne roko in srbsko vlado ter kraljevim dvorom

Odnosi med Črno roko in srbsko vlado na splošno torej niso bili prijateljski. Vodilna stranka v tistem času je bila Narodna radikalna stranka (NRS) pod vodstvom Nikole Pašića. Čeprav Črna roka ni uspela prodreti v notranje vladne kroge, je poskušala ustrahovati Milovana Milovanovića (Dedijer, 1966a), novinca med radikali, ki je bil predsednik vlade Srbije od leta 1911 do 1912. Pred Milovanovićevo smrtjo so ga nadlegovali skoraj v vsaki izdaji svojega časopisa, zaradi česar je Milovanović tožil urednika *Pijemonta* (Dedijer, 1966a). Po Apisovih besedah njihovi odnosi vseeno niso bili tako negativni, saj naj bi se na koncu leta 1911 (Dedijer, 1966a) sestali in se strinjali v nekaterih točkah glede srbske zunanje politike. Po drugi strani pa Apis ni bil tako prijateljski z drugimi politikami. Pašić in Apis sta bila zagrizena sovražnika (Ristić, 2019). NRS je skupino označila za "pretorijance, ki ogrožajo celoten politični sistem Srbije" (Dedijer, 1966b, str. 381), medtem ko je Črna roka člane NRS btoževala korupcije. V mnogih primerih so v časopisu *Pijemont* odkrito omenjali Pašića. Stari radikali so celo popularizirali nekoliko žaljivo oznako "Črna roka", s čimer so hoteli uničiti ugled organizacije (Dedijer, 1966b). Dedijerjeva knjiga, iz katere izhajajo te informacije, je temeljita in natančna, vendar je omenil, da so bila vsa prijateljska srečanja med člani vlade in Črno roko potrjena le s strani slednje, kar pomeni, da odnosi med obema stranema nikoli niso bili vzajemno prijateljski.

Morda bi se dalo reči, da sta bila princa Karađorđević – Đorđe, ki je bil prestolonaslednik do leta 1909, in njegov mlajši brat Aleksander – v določenih trenutkih v dobrih odnosih s Črno roko ter da je dejstvo, da je družina Karađorđević ponovno zavladala Srbiji zaradi zarotnikov, dokaz, da je kraljeva družina podpirala organizacijo. Vendar so bili njihovi odnosi preveč zapleteni, da bi prišli do tako preprostega zaključka. Princ Đorđe je bil sprva dedič prestola, ker je bil starejši sin, vendar je bila njegova osebnost zelo eksplozivna in pogosto agresivna. Za Apisa je bil preveč nepredvidljiv, leta 1909 pa je prestolonaslednik dejal, da Črna roka izvaja zločine proti prestolu in državi. Apisov nečak je trdil, da je bil Apis prvi pobudnik abdikacije (Dedijer, 1966a), in da je sodeloval s princem Aleksandrom v zaroti proti Đorđu. Ko je leta 1909 Đorđe udaril služabnika v trebuh, ga je usodno poškodoval in kasneje zaradi

incidenta moral odstopiti s prestola. Aleksander je članom Črne roke dajal darila in finančno pomagal časopisu *Pijemont*. Zaradi Aleksandrove skoposti so mnogi verjeli, da se je s tem zahvaljeval organizaciji za njihovo pomoč (Dedijer, 1966a).

Leta 1910 so bili odnosi med Apisom in Aleksandrom še razmeroma dobri. Dne 5. februarja 1911 je Apis s soglasjem Aleksandra šel h kralju Petru in ga prosil, naj abdicira v korist svojega drugega sina, vendar je bil zavrnjen (Dedijer, 1966b). Njuni dobri odnosi so se kmalu končali, saj je bil princ Aleksander veliko manj pripravljen na sodelovanje, kot si je Črna roka predstavljala. Aleksander je na splošno preziral morilce kralja, saj so njihovi ideje preveč prekrivale z republikanizmom (Dedijer, 1966b). Medtem ko je kralj Peter želel vladati kot kralj v ustavni monarhiji, je imel Aleksander absolutistične cilje. Na začetku se je pridružil zarotnikom, da bi utrdil svoj položaj na dvoru in postal prestolonaslednik (Dedijer, 1966b). V Vemičevem dnevniku je zapisano, naj bi v nekem trenutku Aleksander poskušal zastrepiti Đorđa, vendar je Apis to preprečil in s tem uničil možnosti za dober odnos z mlajšim princem (Dedijer, 1966a). Aleksander si je zelo verjetno želel odstraniti Apisa, ker je že izdal prejšnjo dinastijo, bil neobvladljiv in je imel preveč moči v vojski (Bizjak, 2017). Tako se je Aleksander pridružil Narodni radikalni stranki in Nikoli Pašiću v želji da bi odstranili Apisa. Kasneje se je princ nameraval znebiti tudi Pašića in prevzeti nadzor nad vojsko ter celotnim političnim življenjem Srbije (Lukić, 2020a; Dedijer, 1966a; Dedijer, 1966b).

Vpliv balkanskih vojn na odnose med Črno roko in srbsko vlado

Pašić in Apis sta bila odkrita nasprotnika sovražnika in kmalu je vsa vojska začela sovražiti vlado zaradi balkanskih vojn. Po prvi balkanski vojni je prišlo med Bolgarijo in Srbijo do sporov glede delitve Makedonije. Kot načelnik vojaške obveščevalne službe in polkovnik je Apis predlagal napad na Bolgarijo, vendar je Pašić to zavrnil. *Pijemont* je redno kritiziral in pogosto grozil Pašiću s smrtjo, rekoč, da je preveč popustljiv do Bolgarov. Spori niso trajali dolgo, saj je Bolgarija napadla srbska ozemlja in začela drugo balkansko vojno (Dedijer, 1966a). V začetnem nepričakovanem napadu so številni Apisovi bližnji vojaški prijatelji izgubili življenje, kar je še dodatno poglobilo konflikt med vlado in vojsko (Lukić, 2020b). Ta se je še zaostрил po sporu o tem, kdo naj prvi nazdravi ruskemu carju Nikolaju II., vojaški ali civilni častniki. Zaradi tega je nastala Uredba o prednosti, ki je določala, da imajo civilni častniki vedno prednost pred vojaškim osebjem (Dedijer, 1966b). Ob incidentu je časopis *Pijemont* zapisal, da je Pašić "truplo" (Božić, 1973, str. 348). Po balkanskih vojnah spomladi 1914 je Črna roka organizirala državni udar proti Pašiću, ker sta se vlada in vojska prepirali, kdo naj nadzoruje določene pokrajine v Srbiji, in mnogi so se bali, da se bo ponovila

revolucija iz leta 1903 (Lukić, 2020b; CZDS, 2020b). Črna roka je trdila, da bi morale biti regije Kosova pod vojaškim nadzorom zaradi korupcije v vladi, prostor Makedonije pa, da gre za bila strateško pomembno območje (Božić, 1973). Očitno je, da se srbska vlada in Črna roka oziroma srbska vojska v celoti nista dobro razumeli in sta imela nasprotujoča si stališča glede večine notranjih in zunanjih vprašanj.

Izguba moči in vpliva Črne roke v vladi

Vlada je poskušala zmanjšati moč Črne roke z odstranitvijo njihove edine povezave z vlado, Miloša Božinovića, s položaja vojnega ministra. Vojska je nato v *Pijemontu* zapisala: "v naši domovini poteka boj med vlado in vojsko... na eni strani imamo vlado, ki želi za vsako ceno ostati na oblasti, na drugi strani pa imamo nezadovoljne častnike in celotno opozicijo" (Dedijer, 1966a, str. 656). Člani NRS so skušali ostati na oblasti za vsako ceno, celo izdali so navodila policistom za streljanje, če bi se častniki kdaj poskušali upreti (Dedijer, 1966a).

Treba je omeniti, da je bil Kralj Peter še vedno v relativno dobrih odnosih z Dimitrijevićem. Po več sporih med vojsko in vlado pa je general Putnik svetoval kralju Petru, naj razpusti parlament, in Peter se je strinjal, da je to treba storiti. Ko pa so člani NRS kralja prosili, naj upokoji vojaško osebje, ki je bilo del Črne roke, je to zavrnil (Dedijer, 1966b). Pašić je moral 2. junija 1914 celo odstopiti, vendar ne za dolgo. Ker ni nihče podprl Apisa glede vprašanja, ali naj ima vojska ali vlada glavno besedo v Makedoniji, in ker je ruska vlada podpirala Stare Radikale, se je Pašić 24. junija vrnil na položaj predsednika vlade. Naslednji dan je Peter uradno odstopil zaradi bolezni in starosti, kar ni bilo čisto iz trte izvito, saj je bil Peter res bolan (Božić, 1973). Nasledil naj bi ga Aleksander, ki je takrat že sovražil Črno roko. Tako je Apis izgubil vso podporo vlade in kraljevega dvora, le štiri dni pred enim izmed najbolj usodnih trenutkov v zgodovini – atentatom na nadvojvodo Franca Ferdinanda (CZDS, 2020a).

Vezi z Mlado Bosno in atentat

Kot je bilo že omenjeno, je Črna roka najbolj znana po svoji odmevni vpletenosti v atentat na Franca Ferdinanda, saj mnogi zgodovinarji trdijo, da je bila Črna roka pobudnica atentata. A Avstro-Ogrska ni nikoli obtožila Črne roke, temveč drugo organizacijo, imenovano Narodna Odbrana, in Apisovega tesnega sodelavca, Vojislava Tankosića (Lukić, 2020c; Dedijer, 1966b). Med aneksijo Bosne in Hercegovine je Avstro-Ogrska prepovedala vse literarne klube, ker je pri večini šlo tudi za politično delovanje. Ni bila skrivnost, da je Srbija želela območje Bosne, prav tako pa so si to želeli bosanski Srbi. Zato so se klubi preoblikovali v tajne skupine in oblikovali gibanje, znano kot Mlada Bosna. To ni bila le ena organizacija,

temveč je šlo za več nepovezanih skupin (Lukić, 2020c; Miljakovski, 2020). Ko so trije študentje Gavriilo Princip, Nedeljko Čabrinović in Trifko Grabež (Božić, 1973), ki so bili del gibanja, izvedeli, da bo nadvojvoda prišel v Sarajevo, so poskušali kupiti orožje v Beogradu. Ker niso imeli denarja, so se odločili, da se obrnejo na Milana Ciganovića, člana Črne roke. Zdi se, da je bil atentat spontana odločitev študentov, ki so skupaj študirali v Beogradu. Ciganović jih je povezal s Tankosićem, ki je z Apisovim dovoljenjem članom Mlade Bosne dal orožje in jih naučil, kako ga uporabljati (Lukić, 2020c; Dedijer, 1966b). Čeprav Apisova neposredna vpletenost v atentat še vedno ni razjasnjena, je znano, da je Črna roka finančno pomagala zarotnikom (Ristić, 2019). Glede na kasnejšo Apisovo priznanje pa orožje, ki so ga dobili, ni bilo enako kot tisto, ki ga je Mlada Bosna uporabila v atentatu.

Po besedah nekdanjega člana "Ujedinjenje ili Smrt" so njeni člani izvedeli za priprave na atentat 15. junija, nakar je Apis takoj poslal enega od svojih mož, da bi zarotnike odvrnil od ideje, ni pa znano, zakaj je to storil. Le eden od atentatorjev je upošteval Apisove besede in poskušal prepričati svojim prijateljem, da bi nadaljevali z načrti, vendar ga niso poslušali. Morda Apis ni verjel, da jim bo uspelo, drugi pa trdijo, da si je po posvetovanju z notranjim krogom "Ujedinjenja ili Smrti", ki se z idejo niso strinjali, premislil. Nekateri spet pravijo, da jim sprva ni posvečal dovolj pozornosti, dokler ni postalo jasno, da mislijo resno. Mogoče je bil njegov namen celo odvrniti pozornost od sebe (Ristić, 2019). Mnogi zgodovinarji se pa strinjajo, da bi Črna roka, če bi resnično želela ubiti nadvojvodo, poslala nekoga veliko bolj izkušenega (Bizjak, 2017; Lukić, 2020c).

Prav mogoče je, da je Apis dovolil Tankosiću, da oboroži in uri bosanske mladeniče za atentat, saj je vedel, da bi le-ta otežil Pašićevo delo pri izboljšanju srbskih odnosov z Avstro-Ogrsko. Ni pričakoval, da bodo ubili nadvojvodo, vendar bi že sam poskus poslabšal odnose z Avstro-Ogrsko. To teorijo je do neke mere potrdila Tankosićeva izjava, v kateri je dejal: "Da bi kljuboval Pašiću" (Dedijer, 1966a, str. 679), ko so ga po ultimatu vprašali, zakaj je to storil.

Apisovo priznanje

Glavni razlog, zakaj mnogi ljudje danes krivijo Apisa in Črno roko za atentat, je Apisovo priznanje pred usmrtitvijo leta 1917. Poleg tega je bil atentat v skladu s pravili delovanja "Ujedinjenja ili Smrti", ni pa dokazov, ki bi dokazovali vpletenost srbske vlade (Božić, 1973). Med vojno so se nasprotja med vlado in vojsko nadaljevala, prepirali so se o vsaki odločitvi, vedno pa je imela zadnjo besedo vlada. Aleksander in Pašić sta bila do Črne roke čedalje bolj sovražna, zato so člane organizacije preganjali ter zaradi suma, da so pripravljali zaroto, da bi

ju ubili in zrušili vlado, aretirali Apisa in nekaj njegovih znancev. Večina obtožb se je izkazala za lažne, vendar se je sojenje proti Apisu in njegovim znanecem, znano kot Solunski proces, vseeno nadaljevalo (Bizjak, 2017; Lukić, 2020c; Dedijer, 1966b).

Nekateri zgodovinarji, kot je Dedijer, pravijo, da se je Kralj Aleksander odločil za proces proti Apisu, da bi se opravičil Avstro-Orgski, ko je kazalo, da bo vojna izgubljena. Med sodniki so bili osebni sovražniki Apisa, ki niso imeli nobenih dokazov za zločine, zaradi katerih naj bi bil Apis obsojen. Od enega od dveh Apisovih znanecv, kis ta bila skupaj z njim obtožena, so z mučenjem izsilili priznanje, da je Črna roka odgovorna celo za atentat v Sarajevu; medtem ko je drugi, ki je bil sam eden od atentatorjev, vztrajal pri Apisovi nedolžnosti (Bizjak, 2017; Dedijer, 1966b).

Sprva je Apis na sojenju ponovil iste točke, ki jih je navedel že leta 1914, da je nedolžen in da je bil le seznanjen s tem, da je Tankosić treniral člane Mlade Bosne. Dodal je tudi, da je Mladim Bosancem dal štiri revolverje tipa Nagant, medtem ko so bili v atentatu uporabljeni revolverji modela FN Browning 1910 (Dedijer, 1966a). Ko pa so zasliševalci pritiskali nanj, je začel pretiravati glede svoje vloge v zaroti, čeprav je prej govoril le o vlogi drugih in se nikoli ni hvalil s svojimi dejanji (Dedijer, 1966a). Nobenih drugih priznanj ali poročil s sojenja niso obdržali, najverjetneje zato, ker se ne bi skladali z Apisovim priznanjem (Dedijer, 1966a).

Apis je proti koncu procesa prosil za milost, vendar je bil 26. junija 1917 skupaj z drugimi aretiranimi usmrčen, njegove zadnje besede pred smrtjo so bile: "Živela Srbija! Živela Jugoslavija!" (Lukić, 2020a; Dedijer, 1966b)

Zaključek

Zaradi dolgotrajnih nesoglasji med organizacijo "Ujedinjenje ili Smrt" ter srbsko vlado in kraljevim dvorom, se da zaključiti, da sta uradna centra moči sicer vplivala na dejanja organizacije, vendar ne neposredno. Zdi se, da je Črna roka včasih delovala zgolj, da bi samo škodila sovražnikom in ne zaradi svojih ciljev, čeprav lahko iz dejanj Črne roke vidimo, da je imela organizacija nabor postulatov in idealov, v katere so verjeli in jim večinoma sledili ne glede na stališče vlade. Ker je bila vojska že dovolj močna sama po sebi, je srbska vlada večinoma skušala svojo vpliv na Črno roko uporabiti da bi preprečila ne pa spodbujala njihova dejanja.

Srbsko vlado je vodil konservativen, zvest in previden uradnik, medtem ko je bila Črna roka revolucionarna skupina, pripravljena žrtvovati vse za svoje ideale. Njihovi cilji so se redko

ujemali, njihovi stiki, čeprav pogosti, pa so bili večinoma sovražni, kar dokazuje, da srbska vlada ni bila tako vpletena v dejanja Črne roke, kot se na splošno meni.

Literatura

- Bizjak, M. (2017, november). Srbska vojaška obveščevalna služba in atentat v Sarajevu junija 1914. *Na fronti*, 12, 67–74.
- Božič, I., et al. (1973). *Istorija Jugoslavije*. Prosveta.
- CZDS. (2020a, 17. februar). *Srpska čitaonica / Apis - Vođa Crne Ruke* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=MP8Q8W-cMkg>
- CZDS. (2020b, 2. marec). *Srpska čitaonica / Solunski proces 1917. godine i njegove posledice* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=xdMRiKMNB5U>
- Ćorović, V. (2015). *Crna knjiga: Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog Rata 1914-1918*. Prometej.
- Dedijer, V. (1966a). *Sarajevo 1914*. Prosveta.
- Dedijer, V. (1966b). *The road to Sarajevo*. MacGibbon & Kee.
- Image 1 of The Ogden standard (Ogden City, Utah), July 28, 1914, (4 P.M. City Edition)*. (28.7.1914). The Library of Congress. <https://www.loc.gov/item/sn85058396/1914-07-28/ed-1/>.
- June 28, 1914*. (brez datuma). National WWI Museum and Memorial. <https://www.theworldwar.org/learn/about-wwi/june-28-1914>
- Kazimirović, V. (2013). *Crna ruka: Ličnosti i događaji u Srbiji od prevrata 1903. do Solunskog procesa 1917. godine*. Prometej.
- Lowe, N. (2013). *Mastering modern world history* (5. izd.). Bloomsbury Academic.
- Lukić, N. (Režiser). (2020a). *Apis – Dokumentarni film – Prva epizoda* [Film]. RTS.
- Lukić, N. (Režiser). (2020b). *Apis – Dokumentarni film – Druga epizoda* [Film; 53 min]. RTS.
- Lukić, N. (Režiser). (2020c). *Apis – Dokumentarni film – Treća epizoda* [Film; 59 min]. RTS.
- Mijalkovski, M., & Azdejković, M. (2020). *Gavrilo Princip: Enigma obaveštajnog rata*. AMBG.

Ministarstvo odbrane Republike Srbije. (brez datuma). *Pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis*.

Citirano 9.7.2024, iz <https://www.mod.gov.rs/cir/16995/pukovnik-dragutin-dimitrijevic-apis16995>

Ristić, D. (2019). *Mitovi srpske istorije*. Vukotić Medina.

WW1. (brez datuma). *Black Hand constitution*. Citirano 6.7.2024,
iz <http://www.gwpda.org/1914m/blk-cons.html>